

ПИТАЊА РИЗИКА И ОДГОВОРНОСТИ КОД УГОВОРА О НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОМ РАДУ

Питања ризика и одговорности, као и нека друга са њима у вези доста ретко су предмет уговорног регулisaња, а многа од њих се и могу само у извесној мери уговорима регулисати. Отуда за ова питања код уговора о научноистраживачком раду важе у начелу општа правила облигационог права. Ипак, и код ових питања су се у пракси, и то првенствено вансудској али делом и судској, код уговора о научноистраживачком раду формирале извесне специфичности које у крајњој линији значе само правилнију и савремену апликацију општих правила облигационог права на правне односе у оквиру научне делатности. А све то због и сходно: специфичности научног рада као предмета обавезивања; нужној дози неизвесности, неодређености, „променљивости” и адаптивности научног задатка-пројекта у конкретним уговорима; посебно наглашеној сарадњи између уговорача како при закључивању уговора, тако и у току извршавања уговора, при чему је та сарадња у многим случајевима већ добила карактер правне обавезе; знатним степеном заједничности циља оба уговорача код ових уговора. Кажемо због и сходно, јер ове околности и разлози не само да условљавају и оправдавају постојање појединих специфичности решења питања ризика и одговорности, него утичу и одређују управо садржину тих решења.

У овој групи указаћемо у првом реду на проблеме који се јављају у вези са сношењем ризика и са одговорношћу, али и на нека друга питања која стоје у вези са тим проблемима. Тако ће овде бити рассмотрена следећа питања: сношење ризика; инструменти за обезбеђење пуног и благовременог извршења уговорних обавеза; контрола и провера извршења и коначног резултата уговореног научног рада; одговорност за неизвршење односно непотпуно извршење уговорне обавезе; могућности раскида уговора.

I. — *Сношење ризика.* — По самој својој природи научноистраживачки рад носи у себи посебно повећани ризик. Постојање тога ризика се изражава почев од начина формулisaња научноистраживачког задатка-пројекта па до, на пример, евентуалне констатације о немогућности или непотребности уговореног истраживачког задатка односно до негативног резултата као облика испуњења уговорене обавезе од стране извођача научноистраживачког рада. Интензитет ризика код појединих уговора о научноистраживачком раду није и не мора бити исти. Могло би се чак рећи да

се разлика у интензитету ризика код појединих уговора повећава и релативно и апсолутно. С једне стране све савршеније рачунске машине, све потпунија и аутоматизованија информатика о достигнућима у целом свету, све адекватнија методологија рада, све комплекснији интердисциплинарни тимски рад, и много чега другог доприноси смањењу ризика код низа научноистраживачких радова, тако да он у многим случајевима постаје минималан. С друге стране све шире замисли о дохвату људске моћи и све веће жеље за потпунијим сазнањем како структуре и законитости понашања материје тако и узрока и дејства друштвених односа доводе до све нових научноистраживачких радова код којих се јавља ризик у интензитету какав никада није био забележен у историји.

Постојање посебно повећаног ризика код уговора о научноистраживачком раду види се и у постојању низа средстава у оквиру тих уговорних односа који су управљени на смањење односно уклањање ризика. Заједничка сарадња од момента започињања преговора па кроз све време трајања извршавања уговора, повремено извештавање и евентуално етапно проверавање парцијалних резултата, размена особља између уговарача, и много чега другог о чему је било речи у овој студији има за циљ, између осталог, и да допринесе смањењу ризика. Разуме се на меру која одговара савременим људским знањима и моћима, мереним по критеријумима просечно пажљивог, радног и инвентивног научног радника (нека врста *bonus pater familias* односно доброг привредника у послу научног рада) односног времена и простора. А то је, мислимо, и критеријум за питање дозвољеног и нужног ризика и дужности сношења тога ризика од стране наручиоца као уговорне стране која је обавезна, управо уз постојање и остварење таквог ризика, да ипак испуни своје уговорне обавезе, посебно да плати уговорену накнаду-цену.

Постојање посебно повећаног ризика код уговора о научноистраживачком раду има свој имовинскоправни аспект у питању на кога пада терет сношења тога ризика, разуме се мереног критеријумима на које смо горе указали. У суштини питање сношења терета ризика (могло би се рећи „ризика ризика“) своди се на питање утврђивања тачних граница и мера уговорних обавеза сваког од уговарача, тако да ово питање треба јасно двојити од питања одговорности код ових уговора, пошто је о питању ризика реч док је у питању извршење обавеза сходно уговору, а питање одговорности се поставља тек у вези са неизвршавањем или неправилним односно несасгласно уговору извршавањем обавеза. Зато се питање сношења ризика не везује са питањем кривице, управо оно није и не сме да буде последица кривице, док се питање евентуалне материјалне одговорности код ових уговора поставља управо у вези са кривицом на страни уговарача, дакле долази као последица кривице.

Питање ризика је дакле „мера ствари“ код уговора о научноистраживачком раду, и оно се, у начелу, сходно принципу слободе уговарања, може де регулише споразумом између странака у самом уговору, и то било директно, изричито, било посредно путем низа уговорних клаузула које одређују обим, дomet и дужност сношења ризика у конкретном уговору (у пракси је овај други начин најчешћи, тако да се за случај спора питање

ризика обично формулише накнадно а његова мера и дужност сношења изводи из укупности клаузула конкретног уговора). А то уговорно утврђивање, подела односно сношење ризика је могуће само у границама допуштеног и могућег, тако да пуноважност сваке уговорне клаузуле по којој би научни радник односно научна институција примили на себе „повећани ризик”, дакле већи део ризика него што је то уобичајено у односима у питању има ће ценити сходно правним границама допуштеног и могућег, при чему, мислимо, свака оваква повећана обавеза научног радника односно научне институције треба да буде јасно и изречно прецизирана у конкретном уговору, јер се она не претпоставља (слична правна ситуација постоји, на пример, код прихватања већег од уобичајеног ризика при извршавању професионалних уговорних обавеза од стране лекара или спортиста).

Садржина и обим ризика треба да се утврђују за сваки конкретан уговор, имајући у виду оно што је уобичајено у односима у питању, а сходно већ изложеним критеријумима и границама. То утврђивање је од великог имовинскоправног значаја, јер се по основу тога може с једне стране утврдити у којој мери је извршилац научног рада испунио своју уговорну обавезу, а с друге стране до које мере наручилац сноси последице ризика код оваке врсте уговора. При томе треба имати врло реалне и конкретне прилазе савременог момента, у коме, као што смо рекли, разлике у интензитету ризика код појединих уговора су скоро огромне, при чему посебно треба водити рачуна да има и научноистраживачких задатака код којих је данас ризик сведен на минимум (што је доказ и масовности и „индустријализације” у појединим областима односно случајевима научног рада, а што каткада изазива некакав сентименталан отпор против оваквих појава и констатација о научној раду, док ми мислимо да је то нужан израз управо промена у погледу места и свакодневног присуства науке у друштвеном животу, посебно у привреди). То све разуме се не умањује појаву и значај „стваралачких неуспеха” у научноистраживачком раду, јер се често неће моћи остварити претпостављени резултат, а и негативни се резултат, ако се до њега дошло после обављеног истраживања проведеност на начин који одговара нивоу савремене науке, има сматрати као уговору одговарајући резултат. Отуда и правило, које важи све док није и у мери уколико није (у границама могућег и допуштеног) другачије регулисано уговором, да ризик код уговора о научноистраживачком раду, ризик који се тиче самог научноистраживачког рада пада на терет наручиоца тога рада као другог уговорача. А то значи да и за случај наступања последица оваквог ризика које би довеле до немогућности, нерационалности или непотребности даљег рада на уговореном научној задатку, до негативних резултата, до повећаних трошкова, до оштећења обрађиваних материјалија, — све имовинске последице тога терете наручиоца научноистраживачког рада. Разуме се само онда и донде ако и када је до тога, у целини или делом, дошло без кривице извођача научноистраживачког рада, када обим и природа те кривице служе као основа и показатељ за смањење имовинских последица на страни наручиоца за случај оствареног ризика, при чему степен те кривице, коју увек наручилац има да докаже, може бити толики да би у изузетним случајевима чак и све имовинске последице оствареног ризика —

поновимо: скривљеног оствареног ризика — могле да терете извођача научноистраживачког рада.

Имајући све ово у виду, да би се увек благовремено и аутентично могли утврдити случајеви оствареног ризика, на страни извођача научноистраживачког рада лежи дужност да одмах о таквим појавама и ситуацијама обавести наручиоца, како би они могли, у оквиру обостраног права и обавезе на заједничку сарадњу у току извршавања уговора, заједнички потражити начине за отклањање наступелог ризика (нпр. договорити се о делимичној промени предмета истраживања, привремено обуставити даљи рад на уговореном пројекту, извршити набавку нових инструмената и опреме за рад, одустати од даљег рада на уговореном пројекту, и др.) или заједнички утврдити и имовинскоправне последице наступелог ризика (ово у вези са начином који би изабрали за отклањање наступелог ризика). Ову своју дужност обавештавања извођач научноистраживачког рада треба да испуни савесно и у што краћем року од момента наступелог ризика, јер иначе може доћи у обавезу да и сам сноси један део последице таквог ризика ако су оне биле повећане или продужене због неблагоприятног извршења ове дужности од стране извођача (у погледу начина обавештавања и констатације стања важе општа правила односног правног поретка).

II. — *Инструменти за обезбеђење извршења уговорних обавеза.* — Односи уговорача код уговора о научноистраживачком раду заснивају се (или би бар требало да се заснивају) на посебно појачаном поверењу и толеранцији. У таквој уговорној „атмосфери“ треба да се оцењују сви ризици и сви резултати до којих се буде долазило у извршавању ових уговора. Ипак, и овде се може поставити и у пракси се све више поставља питање инструмената путем којих би се обезбеђивало пуно и благовремено извршавање уговорних обавеза од стране оба уговорача.

Инструменти који служе овом циљу код уговора уопште примењују се и код уговора о научноистраживачком раду. То посебно важи за уговорну казну и пенале од којих се ови други, уговорног карактера (у случајевима када су у појединим земљама прописани обавезни услови за закључивање уговора о научноистраживачком раду обично се у тим условима налазе и посебно разрађене одредбе о пеналима, који тада немају уговорни карактер), везују најчешће за питање рокова извршења обавеза на страни оба уговорача. Отуда се у многим типским уговорима и налази већи или мањи број клаузула о овим инструментима, без неких нарочитих специфичности за уговоре о научноистраживачком раду. — У пракси се показало, и то је сасвим разумљиво с обзиром на карактер и природу уговорних односа засниваних у оквиру научне делатности, да ови инструменти не долазе често до примене, да они нису ефикасни. Зато би била заблуда придавати им већи стварни значај него што они то могу да имају, а у том правцу постоје претеривања, што разуме се не значи да се у оправданим случајевима они не могу и користити, и то довољно ефикасно.

Много већи стварни значај као инструмент за ову сврху имају уговорне гаранције, јемство које извођач научноистраживачког рада даје за резултате свога рада онда када се његова основна уговорна обавеза састоји не само у извршењу неког научног задатка пројекта него и у пости-

зању одређених материјализованих резултата. Оваква обавеза има правну ваљаност само ако се односи на постизање оних материјализованих резултата који су могући и допуштени у једном одређеном времену, а све то цењено према стању науке и научне методологије у томе времену (при томе и простор може каткада да буде елеменат за оцену ове могућности). За те и такве уговорене резултате свога научноистраживачког рада извршилац може (а и требало би) да уговором пружи и гаранцију, јемство за њихов квалитет, применљивост, искоришљивост, трајање или било које друго њихово својство, што све треба уговором утврдити, подробно разрадити и максимално прецизирати због евентуално врло значајних имовинскоправних последица примене ових клаузула (уколико то не би било уговором предвиђено и регулисано, за питање гаранције, јемства важиће општа правила облигационог права). Посебно ове клаузуле су од значаја ако се њима предвиђа да ће извршилац имати да сарађује у увођењу у процес производње уговорених резултата; да обезбеди-гарантује и одређени рандман, ефикасност у производњи која буде вршена уз примену тих резултата; да ради на даљем усавршавању, модернизацији и актуализирању тих резултата и технологије производње која буде користила те резултате; или на сличне гаранције којих има и може да буде све више уколико се као наручиоци-уговорачи појављују привредна предузећа. — Отуда, ако у уговорима буду уношене клаузуле о гаранцијама, јемству потребно је да сва питања у вези са њиховом применом и дејством буду што подробније регулисана а нарочито питања времена, рокова важења гаранција.

III. — *Контрола и провера извршавања уговорних обавеза.* — Питања у вези контроле и провере извршавања уговорних обавеза, као и питања у вези контроле и пријема резултата уговореног научноистраживачког рада постају данас све значајнија, имајући у виду с једне стране вишегодишњост рада на многим научним задацима-пројектима, а с друге стране све шире коришћење резултата научноистраживачког рада у процесима производње. Свакако да је најбоље ако се ова питања могу решавати путем непосредног контакта и сарадње између самих уговорача, посебно ако је наручилац и непосредни корисник резултата уговореног научноистраживачког рада. То се у многоме и постиже кроз разне облике међусобне сарадње.

Међутим, у многим случајевима је потребно и оправдано постојање и посебно регулисане контроле и провере извршавања уговорних обавеза још у току рада на извршавању тих обавеза, а још више контроле и пријема резултата уговореног научноистраживачког рада. У таквим случајевима коришћење услуга било посебних стручњака самих наручилаца, било ангажованих центара за научни рад као таквих, постаје нужно. А када се има у виду све што је више пута речено о могућности и начину одређивања научног задатка-пројекта као предмета научноистраживачког рада, када се дакле има у виду степен алеаторности при одређивању овог предмета, онда овде место и рад експерата постаје од посебног значаја, при чему, с обзиром на карактеристике предмета уговора о научноистраживачком раду, они, њихово познавање ствари и њихова стручност постају нека врста параметара зато што овде субјективни елеменат управо на страни

експерата може бити од изванредно великог значаја. Отуда се у новије време све више развија појава и проблематика тзв. експертологије, која каткада чак иде до експертоманије.

У вези са појединим облицима контроле и утврђивања квалитета посла код уговора о научноистраживачком раду постављају се углавном исте врсте питања као и за случај коришћења експерага код других уговора. Међу тим питањима, као што је познато, најзначајнија су: 1) у којим случајевима и за која питања долази до коришћења услуге експерата; 2) ко треба да буде експерт, њихов број, квалификација, избор, заменивост, променљивост, као и питање сношења трошкова и хонорара за рад експерата; 3) у којим роковима и на који начин се имају образовати евенгуално предвиђене експертне групе или комисије; 4) какав треба да буде начин, поступак у раду експерата и посебно који и какви материјали им морају бити стављени на расположење; 5) по којим критеријумима експерти треба да доносе своје закључке; 6) какво дејство и обавезност ће имати ставови, мишљења и закључци експерата. Било би препоручљиво да се ова питања регулишу у појединим уговорима, ако се у њима предвиђа коришћење експерата.

1. — У уговорима о научноистраживачком раду појављују се и регулишу најчешће две врсте контроле:

а) Контрола и провера извршавања уговорних обавеза још у току рада на извршавању тих обавеза, која се обично односи на два питања: на контролу квалитета и благовременост појединих етапа у току извршавања уговора и на контролу трошкова односно трошења средстава потребних за обављање уговорених научних задатака-пројекта (ово друго разуме се само у случајевима калкулативне цене, тј. када је висина накнаде цене за обављени рад у вези са износом стварних трошкова или у вези са односом између страних трошкова и планираних односно нормираних трошкова).

Код ове врсте контроле потребно је указати на две ствари: с једне стране свака оваква контрола треба да буде вршена у време и на начин када неће сметати ни ометати ток рада на научном пројекту, а с друге стране за вршење овакве контроле извођач радова би био дужан да уговором предвиђеним експертима стави на увид све потребне књиге и документа.

б) Контрола и пријем резултата уговореног научноистраживачког рада што се обавља по завршеном уговорном задатку — у целини или по деловима, етапама, све према томе како је уговором предвиђено.

Оваква контрола и пријем резултата треба да постоји код сваког уговора о научноистраживачком раду, а не само код уговора код којих постоји и обавеза предаје конкретних материјализованих резултата научног рада, пошто рад на сваком научном пројекту доводи до неких резултата, па макар они били и негативни у односу на жељени циљ.

2. — Уколико у уговорима о научноистраживачком раду нема одредаба о било каквој контроли рада и пријему резултата рада по уговору у питању, примениће се општа правила облигационог права о пријему испуњења уговорних обавеза и о начинима установавања чињеница потребних

за утврђивање појединих уговорних елемената, а посебно оних потребних, сходно уговорним клаузулама, за израчунавање висине накнаде-цене за обављени посао. А то значи да би у оваквим случајевима имало места само за овакву врсту контроле.

3. — Питања контроле рада и пријема резултата рада по уговору о научноистраживачком раду стоје у тесној вези са питањем квалитета тога рада и његових резултата, које се на неки начин појављује као претходно питање а и као критеријум за давање одговора на питања контроле рада и посебно пријема резултата тога рада. Правно, питање квалитета се изражава као питање мана на обављеном послу и оствареним резултатима. Зато се код сваког уговора може поставити питање критеријума за оцјену бонитета, тј. уговор одговарајућег квалитета обављеног рада и постигнутих резултата. А за то се савремена пракса уговора о научноистраживачком раду служи правним стандардима као што су: светски ниво, највиши ниво, ниво савременог стања светске науке, и сл. У суштини све су то „каучук прописи“ чија се садржина, маса мења сходно променама односно напредку у појединим областима науке и у методологији научног рада. Отуда су код решавања ових питања улога и значај експерата, а у крајњој линији и судова односно других институција које би уговором биле предвиђене за решавање евентуалних спорова (посебно арбитраже и паритетне комисије с правом одлучивања), врло велики, што оправдава појаву свега онога што смо назвали експертологijом.

4. — Најзад, уколико су у питању уговори о научноистраживачком раду без обавезе на постизање конкретних материјализованих резултата, уз све могућности и облике контроле и уз све позитивне резултате који се желе постићи и постижу извесном контролом, мислимо да је од исте толике ако не и веће важности и ефикасности, за постизање жељеног циља, обезбеђење што веће јавности у презентирању и чињењу познатим резултатима самог научног рада управо на конкретним пројектима. У томе погледу се постављају предлози и захтеви у многим земљама, посебно кад су у питању научни програми чији је рад финансиран из јавних средстава.

IV. — *Одговорност за неизвршење одн. непотпуно извршење уговорне обавезе.* — И поред свих облика сарадње између уговорача код уговора о научноистраживачком раду, и поред тога што по правилу и у начелу наручилац сноси терет ризика код ових уговора, ипак се и код њих може поставити питање накнаде штете због неизвршења односно непотпуног извршења уговорних обавеза. Истина у пракси је то изванредно ретко, уколико је реч о научноистраживачком раду у правом смислу речи (а не о пројектантским или другим техничким услугама које се каткада у појединим земљама сврставају, са становишта права, у научну делатност). То разуме се само уколико је у питању одговорност за накнаду штете извођача научноистраживачког рада у вези његове основне уговорне обавезе, пошто се управо у овим случајевима одражавају специфичности научне делатности као предмета уговарања. А то значи да за случај неизвршења или неправилног односно непотпуног извршења других обавеза било од стране извођача научноистраживачког рада било од стране наручиоца важе општа правила о уговорној имовинској одговорности сваке односне земље.

За постојање уговорне одговорности за случај неизвршења или неправилног (непотпуног, делимичног, неквалитетног, неблаговременог и сл.) извршења уговорних обавеза за све случајеве важе општа правила облигационог права: постојање повреде уговорне обавезе, узрочност, противуправност и постојање штете. У начелу за ове случајеве важе и остала правила која се тичу услова постојања кривице, претпоставке кривице, могућности ослобођења од ове одговорности (виша сила, случај, радње трећих лица или кривица другог уговорача), врсте штета (*damnum emergens* и *lucrum cessans*) и критеријума њиховог одређивања и израчунавања, као и терета доказивања. Ипак, у погледу ове друге групе поменутих услова, код питања накнаде штете за случај неизвршења или неправилног извршења основне обавезе извођача научноистраживачког рада, постоје односно предлажу се извесна специфична решења која се намећу у вези са специфичношћу садржине основне обавезе извођача научноистраживачког рада, а правдају се аналогијом са сличним ситуацијама у другим областима људске делатности код којих је правна пракса (реч је о вансудској пракси, и то првенствено израженој у многим типским уговорима и општим условима за уговоре о научноистраживачком раду) већ изградиле извесна специфична решења, а права пракса заузела већ доста усаглашене ставове. А у томе погледу за питање уговорне одговорности од одлучујућег значаја је разликовање с једне стране уговора код којих је предмет обавезивања само извршавање уговором предвиђеног посла у оквиру научне делатности, а с друге стране уговора код којих је предмет обавезивања и постизање одређених материјализованих резултата, разуме се на основу претходно обављеног научноистраживачког рада (а све то у оба случаја на начин и по поступку који одговара савременом нивоу односне научне дисциплине и методологије).

1. — Код уговора о научноистраживачком раду код којих се основна обавеза извођача састоји само у обављању уговором предвиђеног посла у оквиру научне делатности, специфичности се јављају у погледу три питања која се појављују у склопу проблематике о уговорној одговорности.

а) Најпре, до одговорности извођача научноистраживачког рада долази само у случају ако на његовој страни постоји кривица за неизвршење или неправилно извршење његове основне уговорне обавезе (ово важи и за случај задоцњења у извршењу ове основне обавезе, што би иначе практично могао бити најчешћи разлог за постављање питања уговорне одговорности). А та кривица ће постојати ако ову своју обавезу извођач није испунио на начин који одговара савременом нивоу односне науке, дакле у принципу као *bonus pater familias* односно као добар привредник у овој специфичној области људске делатности. Сматра се дакле да је имовинска одговорност у овим случајевима, иако уговорна, чисто субјективног карактера, заснована само на принципу кривице.

б) Постојање кривице на страни извођача научноистраживачког рада, поновимо: иако је у питању уговорна одговорност, треба увек да докаже наручилац (*actori incumbit probatio*), тако да се овде не прихвата никаква претпоставка кривице, што је иначе правило код уговорне одговорности. Дакле друга уговорна страна — наручилац треба да докаже да је на страни извођача постојала кривица, при чему интензитет кривице

(*dolus* или *culpa*) код ових уговорних односа може бити од значаја и за само постојање одговорности: у случајевима посебно „ризичних“, „опасних“ и са великом неизвесношћу везаних научних пројеката, може се уговорити — а то по нашем мишљењу треба прихватити и као важеће вануговорно правило — да извођач неће одговарати за штете до којих дође услед његовог нехата (*culpa*), или бар услед лаког, малог нехата (*culpa levis*).

Иако на страни наручиоца лежи дужност да докаже постојање кривице код извођача па да би могло доћи до његове одговорности за штету која је проузрокована, обично се указује и на могућност противдоказа од стране извођача, тј. да је до штете дошло услед случаја који је условно односно узроковао понашање извођача које му се приписује у кривицу.

в) Најзад, по правилу се предвиђа — и то мислимо треба прихватити и као важеће вануговорно правило — да извођач ако се установи његова обавеза на плаћање штете, има да плати само стварну штету (*damnum emergens*) а не и изгубљену добит (*lucrum cessans*).

2. — Код уговора о научноистраживачком раду код којих је предмет обавезивања и постизање одређених материјализованих резултата, које треба остварити на основу претходно обављеног научноистраживачког рада, појава ових специфичности је мања односно њихово појављивање у појединим случајевима зависи од врсте и карактера научноистраживачког рада који треба обавити да би се на основу њега дошло до материјализованих резултата на које гласи уговорна обавеза извођача научноистраживачког рада. Иако је научноистраживачки рад увек везан за извесну дозу неизвесности, та неизвесност није ни по интензитету иста у свим случајевима, а није ни једном дата, устаљена у конкретним областима науке односно код појединих питања, проблема који су предмет научног истраживања. Отуда се сличне особине, са становишта права, јављају и у погледу појма и садржине допуштеног и могућег као захтева на страни предмета уговорног обавезивања. Отуда, се, имајући у виду стални напредак науке, може и мора говорити о померању граница „могућег“ при обавезивању на одређени материјализовани резултат, пошто данас то „могуће“ постаје све шире а при томе се свакако све више смањује степен неизвесности и алеаторности код многих уговора о научноистраживачком раду, чиме се проширује и круг ових уговора који могу имати за предмет обавезивање постизања унапред одређених резултата, и то резултата чије постизање скоро без ризика или са минималним ризиком савремена наука данас омогућује у све већем броју случајева.

У вези са управо оваквим стањем код уговора о научноистраживачком раду са обавезом на постизање одређених материјализованих резултата има се утврђивати односно признавати постојање извесних специфичности решења у односу на неке од наведених елемената, услова одговорности код ових уговора, с тим да у целини посматрано број и домаћај тих специфичности је мањи него код уговора о научноистраживачком раду који у себи не садрже и обавезу на постизање одређених материјализованих резултата. Зато се код ове групе уговора о научноистраживачком раду не могу поставити нека заједничка правила за све уговоре ове групе. Ипак се сматра: да код ових уговора, за случај њиховог неизвршења односно

неправилног извршења, наручилац није по правилу дужан да доказује кривицу на страни извођача већ се та кривица претпоставља тако да би терет противдоказа лежао на извођачу; да и код ових уговора извођач одговара по правилу само за причињену стварну штету (*damnum emergens*) а не и за изгубљену добит (*lucrum cessans*), мада би могао одговорити и за изгубљену добит ако је до штете дошло услед његовог долуса; најзад да код ове групе уговора, када је реч о неправилном извршењу посла, треба првенствено покушати са решењима која би могли назвати *in natura*, тј. да се накнадним радовима отклоне недостатци (мане) на постигнутим материјализованим резултатима, па тек ако то не би било могуће применити друге санкције предвиђене за овакве случајеве, посебно смањење накнаде — цене или плаћање штете, а у крајњем случају и одбијање пријема таквих „манљивих“ резултата.

3. — У вези са питањем одговорности код уговора о научноистраживачком раду у литератури се хипотетично у доста широком обиму разматрају многи проблеми, а посебно специфичности односно изузеци од општих правила уговорне одговорности. Кажемо хипотетично, пошто ни у судској пракси а ни у текстовима типских уговора и општих услова за ове уговоре ово питање није до сада добијало неки велики значај (ситуација је другачија у неким социјалистичким земљама Источне Европе, али до тога долази зато што се у тим земљама, као што смо изложили, у уговоре у области научног и истраживачког рада убраја врло широк круг уговора који садрже обавезу на постизање материјализованих резултата до којих истина треба доћи ако не на основу научног истраживања а оно свакако уз примену научне методологије, али при чему је степен неизвесности сведен на минимум или и не постоји, тако да код ових уговора долази до примене врло мали број специфичности у погледу уговорне одговорности о којима смо овде говорили). Вероватно да у скором времену не треба ни очекивати да се овакво стање промени. Зато смо се ми овде задржали само на најважнијим и принципијелним питањима имовинске одговорности код уговора о научноистраживачком раду.

V. — *Могућност раскида уговора.* — У погледу могућности, услова и случајева раскида уговора о научноистраживачком раду важе општа правила облигационог права. По правилу у пракси и не долази или врло ретко долази до раскида ових уговора, пошто се, на бази узајамне обавезе уговорних страна на заједничку сарадњу за све време у току трајања извршења уговора, најчешће налазе решења за појављене тешкоће или спорове, и то решења која иду до ревизије уговора. Отуда у многим уговорима и нема никаквих посебних клаузула о питању раскида уговора.

Међутим, на супрот овоме у неким земљама (и социјалистичким и капиталистичким) читавом низу уговора о научноистраживачком раду, најчешће путем типских уговора и општих услова за ову врсту уговора, уносе се посебне клаузуле којима се признаје и регулише једнострано право на раскид ових уговора у корист наручиоца као уговорне стране. То је по правилу случај онда када ови уговори имају карактер административних уговора. Но то је скоро редовно случај, без обзира на карактер уговора, када се као наручилац-финансијер у овим земљама јавља

држава односно органи, установе и организације које добијају средства из јавних фондова. А све то најчешће код уговора чије извршење траје више година и код уговора код којих је предвиђен рад у етапама које имају више или мање самостални и одвојени карактер.

Уношење у ове уговоре клаузула о једностраном праву на раскид уговора у корист наручиоца често је условљено и оправдано буџетским карактером средстава са којима располаже такав наручилац, а она су обично једногодишњег карактера (то по правилу само формално, пошто искуство свих земаља показује стварну перманентност не само ових средстава као таквих него управо и средства једанпут ангажованих за одређену област науке или чак и за одређени научни пројект). До уношења ових клаузула у уговоре долази у појединим земљама и због тога што се на њих у начелу примењују правила и правни режим који важе за „државне набавке“, а код правних послова који спадају у ту групу већ је традиционално право у корист државе и њених органа да могу једнострано раскидати уговоре, разуме се са одређеним имовинским последицама. А свакако да до уношења таквих клаузула у уговоре долази и услед фактички повољнијег положаја наручиоца: он располаже са финансијским средствима и у стању је да диктира услове уговора, а као један од најеклатантнијих изражаја таквог стања је и задржавање једностраног права на раскид уговора односно права на једнострани раскид уговора (дакле без кривиче друге уговорне стране — извођача научноистраживачког рада).

1. — Уколико се у поједине уговоре о научноистраживачком раду уносе клаузуле о праву на једнострани раскид уговора обично се и предвиђају услови и остали елементи за случај коришћења овим правом (при чему се у томе, на пример код извесних уговора у САД, иде толико у детаље да ове одредбе уговора представљају знатан део целине уговорног текста). То вероватно зато да би се колико толико отклонила самовоља наручиоца (који у оваквим случајевима, иако финансијер-уговорач, често није и непосредни корисник резултата научноистраживачког пројекта у питању) при коришћењу овог права, а и да би се заштитили интереси извршиоца уколико би то право заиста било и коришћено. Отуда је у току времена дошло до ситуације да су номенклатура обухваћених питања и садржина решења која се уносе у уговоре о праву наручиоца на једнострани раскид уговора врло слични (разуме се уколико је реч о типским уговорима и општим условима за ову врсту уговора).

У оквиру ових клаузула на раскид уговора најчешће се регулишу следећа питања: услови, критеријуми за коришћење овог права од стране наручиоца (то су обично: недостатак финансијских средстава, промена задатака и функција наручиоца, престанак потребе за даљим радом на уговореном пројекту, незадовољавајуће оцене неке етапе рада и њених резултата за случај дугорочнијег и етапног рада на уговореном пројекту, практична некорисност очекиваних резултата, и сл. — дакле све основи који имају карактер „каучук параграфа“); дужност наручиоца да у изјави о коришћењу овог права на раскид наведе и образложи, управо за конкретан случај, разлоге са којих се користи правом на раскид уговора (у појединим случајевима наручилац задржава себи право на раскид без образложења); могућност извођача да затражи од неког органа — фо-

рума (суда или административно вишег органа у односу на наручиоца односно на виши орган у оквиру структуре самог наручиоца) да испита оправданост и правилност коришћења правом на раскид од стране наручиоца (најчешће се у оваквим случајевима искључује, за ово питање, могућност судског пута); рокови како за обавештавање извођача од стране наручиоца да се користи односно да се жели користити правом на једностранни раскид уговора, тако и они у којима извођач има обуставити даљи рад — у целини или само на неком сектору — на уговореном научном пројекту; начин и поступак утврђивања и констатације стања које постоји код извођача у моменту изјаве наручиоца о коришћењу права на раскид уговора односно у моменту када је извођач обавезан да престане са даљим радом на уговореном научном пројекту; последице које наступају са коришћењем овог права од стране наручиоца (нпр. право извођача да евентуално нађе другог финансијера за научни пројекат у питању, његово право да на другом месту и послу користи оно што је до раскида остварио, његова дужност да и делимичне резултате и поред раскида преда наручиоцу, питања у вези са тајношћу и клаузулом конкуренције, и др.), посебно у погледу накнаде која се, с обзиром на превремени раскид уговора, имати дати извођачу радова (при чему та накнада може бити већа од суме коју би извршилац имао још да прими од наручиоца да је уговор до краја извршен). Садржина самих решења ових питања је различита, мада у многим врстама уговора, иако у разним земљама, врло слична.

2. — У пракси врло ретко долази до коришћења овог права на једностранни раскид уговора од стране наручиоца код уговора о научноистраживачком раду. Можда чешће у „затвореном кругу“ и на бази поравнања уговорних страна, пошто су судски спорови доста ретки, али их ипак има. — Што се тиче нашег права, за питање могућности раскида уговора важе општа правила облигационог права. Ми мислимо да би не само требало избегавати него и борити се против уношења у уговоре у нас клаузуле о праву наручиоца на једностранни раскид ових уговора, мада би то иначе било могуће и допуштено чинити и по нашем праву.

проф. Бор. Т. Благојевић

РЕЗЮМЕ

Вопросы риска и ответственности у договоров о научно-исследовательской работе (Contrat de recherche)

Хотя на вопросы риска и ответственности у договоров о научно-исследовательской работе распространяются в принципе общие положения обязательственного права каждой страны, все же само обязательство, возникающее из данного договора, для научного работника и научного учреждения создает известные специфичности вследствие особенностей самой научной работы, объекта обязательства из договора.

Наличие увеличенного риска у этих договоров обусловило принципиальное решение, по которому, как правило, риск сносит сторона, поручившая выполнение научно-исследовательской работы-задания, а что касается

издателя данной работы, он может лишь только до известной степени принять на себя часть, а не весь риск, ибо это бы угрожало оригинальности, инициативе и необходимой „смелости“ в научной работе. По поводу уменьшения риска автор разбирает меры, имеющие целью обеспечить исполнение обязательств по этим договорам и констатирует, что классические способы обеспечения (штраф, пеня) в данном случае не могут быть действенным средством и что существенной гарантией качества и способов является метод проведенных исследований. А все это подчеркивает значимость вопроса контроля и проверки выполнения обязательств по договорам, осуществляемых и за время выполнения работы и при передаче выполненной работы.

Вопрос ответственности у таких договоров существенно обусловлен и различен в зависимости от самого предмета обязательства, т.е. от того состоит ли оно только в выполнении договором предусмотренной работы в рамках научной деятельности или же и в достижении определенных материальных результатов, полученных на основании предварительного выполненной научной работы. В первом случае ответственности наступает лишь в случае, когда вина лежит на стороне исполнителя научной работы. Наличие вины обязана доказать другая сторона. Во втором случае ответственность основывается на предполагаемой вине. В связи с этим автор полагает, что размер ответственности сводится, за небольшим исключением, лишь на возмещение фактического ущерба (*damnum emergens*), а не на возмещение недополученной прибыли (*lucrum cessans*).

В заключение разбирается вопрос возможности расторжения данных договоров, в виду того, что практикуется признание за стороной, поручившей и финансирующей научную работу, право одностороннего расторжения работы. Автор критически оценивает подобную практику и высказывается против ее перенесения к нам.

SUMMARY

The Question of Risk and Responsibility in the Contracts for Research Work (Contrat de recherche)

Although in matters of risk and responsibility in contracts for research work, the general rules of the laws of contract of individual countries are valid, the matter of obligation in such contracts imposes upon the researcher and research institutions certain specificities owing to the specificity of research work itself as the objects of the contract obligation.

The possibility of greater risk in these contracts entailed the principle that, as a rule, the risk is borne by the party ordering the research work — task, on condition that the executor of this work may undertake one part of the risk, but not the whole risk because it would endanger originality, initiative and indispensable «pluck» in scientific research. The instruments for providing execution of contract obligations are considered in connexion with the diminished risks, and it is stated that the classic instruments (contract fine, penalties), cannot have here a significant effect and the essential guarantee for the quality and mode of work is the method of completed research, and consequently the question of control and check of the execution of the contract are very important both in the course of work and at the take over of the results of research.

The question of responsibility of these contracts is essentially conditioned and differs in dependence of the subjects of obligation i. e. whether it is the matter of executing a job in the frame of the scientific activity envisaged by the contract, or of achieving certain results obtained through scientific work already performed. In the first case the executor of the scientific work is found responsible only if he is guilty, what must be proved by the other contracting

party. In the second case the responsibility is based on the supposed guilt. The author is of the opinion that the extent of responsibility comes, with few exceptions, to compensation for the real damage (*damnum emergens*), and not to pay of the lost profit (*lucrum cessans*).

Finally, the question of the possibility of breach of such contracts is also discussed considering that in the practice this possibility is taken as an on-sided right of the contract in favour of the ordering party — financing the research. The author criticises such a practice and declares himself against its acceptance in the Yugoslav practice.

RÉSUMÉ

Questions du risque et de la responsabilité dans le contrat de recherche

Quoiqu'en principe pour les questions du risque et de la responsabilité dans le contrat de recherche les règles générales du droit des obligations de chaque pays particulier sont valables, néanmoins la matière même de l'obligation contractée, de la part du travailleur scientifique et de l'institution scientifique, impose certaines spécificités, à savoir en raison de la spécificité du travail scientifique en tant qu'objet de l'obligation contractuelle.

L'existence d'un plus grand risque dans ces contrats a conditionné aussi la solution de principe, selon laquelle le risque est supporté en règle générale par la personne qui a demandé le travail de recherche — l'exécution de la tâche, de sorte que la personne qui a exécuté le travail peut seulement jusqu'à une certaine mesure assumer par le contrat une partie de ce risque et non point le risque tout entier, parce que cela pourrait mettre en danger l'originalité, l'initiative et le «courage nécessaire» à l'occasion du travail scientifique. — En ce qui concerne la diminution du risque les instruments sont examinés qui assurent l'exécution des obligations dans ces contrats, et il a été constaté que les instruments classiques (la clause pénale, les pénalités) ne peuvent pas avoir dans ce cas des effets importants et que la méthode des recherches effectuées est la garantie essentielle pour la qualité et le procédé. Or tout ceci met en relief l'importance du contrôle et de la vérification des obligations contractuelles, tout aussi bien au cours du travail qu'à l'occasion de la remise des résultats du travail.

Les questions de la responsabilité dans ces contrats sont essentiellement conditionnées et différentes en égard à l'objet même de l'obligation, c'est-à-dire si cet objet consiste seulement dans l'exécution de la tâche prévue par le contrat dans le cadre de l'activité scientifique, ou dans la réalisation des résultats matérialisés déterminés qui ont été obtenus sur la base du travail scientifique publié auparavant. Dans le premier cas la responsabilité est engagée seulement si la faute existe de la part de la personne qui a exécuté le travail scientifique, dont l'existence doit être prouvée par l'autre partie contractante. Dans le deuxième cas la responsabilité se base sur la faute présumée. A ce sujet l'auteur considère que le volume de cette responsabilité se réduit, à peu d'exceptions près, seulement à la réparation du dommage réel (*damnum emergens*) et non point au paiement du profit manqué (*lucrum cessans*).

A la fin l'auteur examine aussi la question de la possibilité de résilier ces contrats, étant donné que dans la pratique cette possibilité est traitée en tant que droit unilatéral au profit de la personne qui a demandé le travail — le financier du travail scientifique. L'auteur a exposé ensuite un compte rendu critique de cette pratique et il prend position contre son application dans notre pays.